

Škodljive dejavnosti nosilcev družbene moči

ZORAN KANDUČ

POVZETEK

Članek obravnava določene kriminološke in kriminalnopolitične razsežnosti družbenih problemov, ki so posledek škodljivih dejavnosti nosilcev politične in ekonomske moči. Dotakne se razmerja med beloovratniškim kriminalom in javnim mnenjem. Posebna pozornost je namenjena različnim teoretičnim pogledom na možnosti družbenega odzivanja na škodljive dejavnosti pripadnikov močnih družbenih skupin. Rdečo nit prispevka bi lahko strnili v naslednjo misel: škoda, ki je posledica škodljivih dejavnosti močnih, je neprimerno večja od škode, ki je posledica konvencionalnega kriminala; možnosti učinkovitega reševanja problema beloovratniškega kriminala so v kapitalistični družbi slej ko prej zelo omejene; kljub temu pa bi moral delavski razred, poglavitna žrtev tako modro kot beloovratniškega kriminala, mobilizirati svoje sile ne toliko zoper kriminaliteto in druge odklonske pojave, kolikor predvsem zoper heteronomno delo, ki je najbolj pogubna oblika strukturnega nasilja v sodobni meščanski družbi.

ABSTRACT

DETRIMENTAL ACTIVITY BY THE BEARERS OF SOCIAL POWER

The paper deals with the criminological dimensions of social problems as a consequence of detrimental activity perpetrated by the bearers of political and economic power. It touches on the relationship between white-collar crime and public opinion. Special attention is dedicated to various theoretical views on the possible public response to such activity by the powerful social categories. The golden thread in this paper is the following: the damage caused by the detrimental activity of the powerful is incomparably greater than that caused by conventional crime; an effective response to white-collar crime in a capitalist society is very limited; nevertheless, the working class, as a victim of both blue and white-collar crime, should mobilise all its forces, not so much against the crime and other deviations, but against the heteronomous activity which happens to be the most destructive form of institutional violence in modern bourgeois society.

Z besedno zvezo "škodljive dejavnosti nosilcev družbene moči" označujemo - vsekakor nadvse večplasten in raznolik - pojav oziroma sestavljeno mrežo raznorodnih pojavov, ki jih v angleškem jezikovnem prostoru najpogosteje zaznamujejo z izrazom *crimes of the powerful*. Nemara ni odveč že kar uvodoma pojasniti, zakaj se nismo odločili za dobesedni prevod, na primer za sintagmo "zločini močnih". Celovit odgovor na to vprašanje bi terjal razčlenbo, ki močno presega prostorske omejitve pričujočega sestavka, zato se kaže osredotočiti samo na nekatere, po našem mnenju, ključne razloge.

Besedo *crime* se da prevesti bodisi kot "zločin" bodisi kot "kaznivo dejanje". Oznaki nista docela enakovredni, razloček med njima pa je mogoče zaznati že v vsakdanji govorici, saj nikakor ni nesmiselno ali nelogično reči: "To ravnanje je zločin, vendar ni kaznivo." Isto velja tudi za izjavo, oziroma natančneje, za vrednostno sodbo: "To ravnanje je sicer kaznivo, vendar ni zločin." Poudariti je treba, da "kaznivost" ne označuje empirične, čutno zaznavne lastnosti ravnanja. Pripona -iv je v tem oziru precej zavajujoča, saj utegne sprožiti varljive asociacije s pridevniki, kakršni so denimo leplj-iv, plesn-iv in drugi, ki se zares nanašajo na izkustvene sestavine pojavnega sveta. Kaznivost pa nasprotno pomeni "zgolj" to, da se je na določeno dejanje TREBA odzvati s kaznovanjem njegovega subjekta, se pravi - če uporabimo tehnični izraz - storilca. Z eno besedo, gre za najstvo, *Sollen*, se pravi za normo, ki določa, NAJ se kaznuje oseba, ki s svojim ravnanjem povzroči prepovedano posledico; najstvo pa ne more biti lastnost dejanstva, *Sein*, zakaj opraviti imamo z dvema ireduktibilnima, bistveno različnima logičnima oblikama. Norma, ki narekuje pooblaščenemu državnemu organu, naj s kazensko sankcijo odgovori na določeno zakonsko kršitev, je seveda lahko "dejanska", namreč "pozitivnopravno" veljavna (uzakonjena), ali pa samo virtualna in jo potemtakem priznava zgolj subjekt vrednotenja, ki meni, da bi kazalo določeno ravnanje, *would-be-crime*, kazenskopravno prepovedati in preganjati, ne priznava pa je zakonodajalec oziroma vlada v najširšem pomenu te besede. Po drugi strani pa pojem "zločin" ali "hudodelstvo" implicira, da je ravnanje, tako ali drugače, povezano z "zlom", z nečim "hudim" oziroma, drugače rečeno, z neko nedopustno, protipravno (krivično) škodo, ki ima, poleg te kvalitativne še pomembno - precej veliko - kvantitativno razsežnost. Škoda kajpada ni objektivna kategorija, ni zaznavno materialno dejstvo, ampak poškodba vrednote, dobrine, za katero je subjekt vrednotenja (iz določenega razloga) zainteresiran. Zatorej tudi škodljivost ni empirična, marveč pripisana oziroma pripisljiva značilnost ravnanja (za razliko od kaznivosti, ki je po svojem bistvu normativni moment). Glede na to, da denotacija pojma zločin običajno vključuje dejanja, ki zaradi izjemne količine nepravilnosti presegajo druga protipravna ravnanja, se zdi, da je zločin nekako imanentno povezan s kaznijo, ki je najstrožja (najbolj boleča) pravna sankcija. Vendar pa zveza med zločinom in kaznijo ni nujna, zakaj subjekt vrednotenja bi prav lahko razmišljal tudi takole: "Zgodil se je zločin, vendar krivca ne gre kaznovati, čeravno bi bila kazen v tem, in v drugih podobnih primerih, pravična oziroma pravno upravičena." Ravno zato zločin ni (vedno in povsod) sopomenka za kaznivo dejanje: možno je, da se država ne odziva s kazenskimi sankcijami na določena - zelo krivična - ravnanja, dasiravno bi se - upoštevaše kvalitativno in kvantitativno razsežnost njihove protipravnosti - lahko. Zakaj je tako, pa je kajpak že drugo vprašanje.

Ker je tako v kaznivo kot v zlo dejanje, bodisi teoretično upravičeno ali pa tudi docela zmotno, vključena kazenska sankcija, se je najbolje izogniti nesporazumom tako, da *crimes of the powerful* prevajamo kot "škodljive dejavnosti nosilcev družbene

moči".¹ Na ta način puščamo odprto vprašanje, kako naj se družba (ali njeni politični zastopniki) sooči z omenjenim problemom: z represivnim aparatom kazenskega prava ali kako drugače. Po drugi strani pa se zdi, da je prav škodljivost najmanj sporna, morda celo edina, skupna lastnost zelo različnih pojavov,² za katere so odgovorni nosilci politične in ekonomske moči, in to tako fizične kakor tudi pravne osebe. Škodljiva ravnanja močnih bi sicer lahko razvrstili v dve obsežni skupini: na eni strani so tista, ki jih javnost zaznava kot taka, na drugi strani pa ona, ki ostajajo nezaznana. Zaznana škodljiva ravnanja lahko zopet razdelimo v dve skupini: na eni strani so tista, ki jih javnost (o)vrednoti kot nedopustna (virtualno protipravna), na drugi strani pa ona, ki jih javnost dojema - lahko tudi zaradi ideoloških distorzij ali izkrivljenega poročanja množičnih občil - kot dopustna, sprejemljiva ali "normalna". Ravnanja, dojeta kot nedopustna, so lahko pozitivnopravno prepovedana, ali pa jih pravni aparat sploh ne ureja (nadzoruje). Prepovedati jih je mogoče s kazenskopravno ali z nekazenskopravno (civilno- ali upravnopravno) normo. Pregon kršilcev kazenskopravnih norm je nadalje lahko zadovoljiv ali pomanjkljiv, dosleden ali sporadičen. Izrečene kazenske sankcije so lahko sorazmerne povzročni škodi ali pretirano mile.³ Kaznovanega storilca lahko poleg tega zadene družbena stigma ali pa se tovrstnim neformalnim sankcijam izogne. Pojavi, ki jih kritični kriminologi uvrščajo v razred *crimes of the powerful*,⁴ so zanje problematični iz več razlogov: (a) ker ostajajo v dobršni

- 1 Zdi se, da lahko na ta način presežemo polemična razmišljanja v zvezi z vprašanjem, ali so "zločini" belih ovratnikov "zares" zločini. Problem je namreč v tem, da številni tovrstni "zločini" niso - pozitivnopravno - določeni kot kazniva dejanja. Tappan zato poudarja, da se je mogoče izogniti subjektivističnim vrednostnim presojam o tem, kaj je družbeno škodljivo oziroma nevamo, na ta način, da vzamemo kot izhodišče konvencionalno pravno opredelitev kaznivega dejanja: "Kaznivo dejanje je namerno ravnanje, ki predstavlja kršitev kazenskega prava in katerega storilec se ne more sklicevati na noben razlog, ki izključuje kazensko odgovornost ali protipravnost; država pa ga sankcionira s kazensko sankcijo" (Tappan, 1977:277). Tudi Burgess (1950:34) se zavzema za razlikovanje med zločini, ki jih kot take tradicionalno določajo kazenskopravne in moralne norme, in kršitvami novejših predpisov, ki predvidevajo sankcijo v primeru kršitve. Po drugi strani pa Sutherland (1945: 132-139) odgovarja na tovrstne pomisleke s tezo, da nezakonito dejanje ni kriminalno zato, ker ga država kaznuje, marveč zato, ker je kaznivo, se pravi zato, ker more biti kaznovano (ne glede na to, ali dejansko je kaznovano). Po njegovem mnenju je torej ključno merilo virtualnost, ne pa dejanskost kazenske sankcije.
- 2 Podroben fenomenološki opis posameznih oblik beloovratniškega kriminala najdemo v knjigi *White-Collar Crime: A 20th-Century Crisis* (Bequai, 1978).
- 3 Vzrokov za prizanesljivo kaznovanje politiko je kajpada več. Naj omenimo samo nekatere. Poslovneži si lahko privoščijo najboljše odvetnike, ki jim nudijo kakovostno pravno pomoč pred dejanjem in po njem. Poleg tega imajo pravila precejšen -posreden ali neposreden - vpliv na sredstva javnega obveščanja. Poslovneži in sodniki izhajajo iz istega družbenega in kulturnega okolja. V očeh sodnika je videti morebitna izguba službe zadostna kazen za nezakonito delovanje poslovneža. Tudi rehabilitacija (v smislu storilčevega poboljšanja) kot zakonsko določen namen izvršitve kazenske sankcije se zdi nekako brezpredmetna in nesmiselna v primeru poslovneža, ki je čisto zgled delavnega in uglednega člana družbe. Poslovnež se nadalje močno odmika od stereotipa zakrknjenega kriminalca ali večkratnega povratnika. Poslovnež nemalokrat (prepričljivo) prikaže svoje nezakonito ravnanje kot "administrativno napako" ali kot neizogiben ukrep, ki so ga terjale objektivne ekonomske razmere. Storilec z belim ovratnikom praviloma ne kaže izrazitih protidružbenih stališč ali nagnjenj in nima očitne kriminalne samopodobe (*self-concept*). Prim. Conklin (1977:109-124).
- 4 Ker gre za - objektivno gledano - izredno škodljive dejavnosti, jih kritični kriminologi često opredelijo kot (edine zares) "prave" zločine: "Dejanja, ki bi jih lahko z največjo upravičenostjo označili kot kriminalna, saj povzročajo največ škode največjemu številu ljudi, izvršijo pravzaprav državni organi. Največje število umorov so v tem stoletju zakrivilo vlade v času vojnih razmer. Vsako leto ostane nepreganjanih na stotine odvzemov življenja, za katere je odgovorna policija. Največje nasilne pridobitve premoženja v ZDA so bile tatvine zemljišč, ki so bile s pogodbo zajamčene indijanskim plemenom, tatvine, ki so bile dejansko izvršene pod pokroviteljstvom vlade. Največ ugrabitev, mišljene so evakuacije in internacije ameriških Japoncev, je - z odobritvijo sodišč - izvedla vlada. Policisti so pretepli in nadlegovali demonstrante, ki so se zavzemali za državljanske pravice. Ameriška država je v vietnamski vojni kršila ustavo in mednarodno pravo" (American Friends Service Committee (AFSC) Working Party, 1971:10-11). Jugoslovanska drama - ki jo označujejo "etnična čistjenja", množična pobi-

meri neopažena; (b) ker javnost nima celovite predstave o njihovih škodljivih reperkusijah; (c) ker nekateri med njimi sploh niso prepovedani ali pa vsaj niso prepovedani s kazenskopravno normo;⁵ (d) ker jih kaznovalni aparat preganja nedosledno; (e) ker sankcije praviloma niso sorazmerne povzročeni škodi.

Škodljiva ravnanja močnih je mogoče razvrstiti tudi glede na njihove subjekte, ki so lahko: (a) osebe, ki opravljajo določen ugleden poklic (*occupational crimes*), (b) ekonomske organizacije (*corporate crimes* oziroma *organizational crimes*) ali posamezni poslovneži (*business crimes*); (c) vlade (*governmental crimes*) ali posamezni vladni uslužbenci (*political crimes*). Še zlasti pomembno je razlikovati med škodljivimi ravnanji posameznikov in korporacij: "Razločevalna lastnost korporacijskega kriminala je v tem, da se pojavlja v organizacijski, in ne v individualni obliki. To ne pomeni, da dejanja korporacij niso produkt posameznikov, saj lahko nenazadnje korporacija deluje zgolj z dejanji uslužbencev, ki nastopajo v njenem imenu. Bistveno je, da posamezniki, ki so vpleteni v kriminalne dejavnosti korporacij, delujejo v prid organizacije, ne pa v prvi vrsti neposredno za osebni dobiček, dasiravno je res, da utegnejo imeti večji profiti korporacije, tudi tisti, ki so pridobljeni nezakonito, za posledico vrsto osebnih ugodnosti za vodilne delavce, recimo napredovanje, denarne nagrade, višje plače idr. ... Korporacijski kriminal je organizacijski še v nekem drugem pomenu: realizacija malone sleherne korporacijske politike - zakonite ali nezakonite - zahteva koordinacijo različnih služb znotraj korporacije" (Cullen, 1987:40). Z nezakonitim delovanjem ekonomske organizacije se lahko posameznik dokoplje do večjih dobičkov kot z lastnim, individualnim ravnanjem: podobno kot je organizacijska oblika pospešila (in olajšala) ekonomski in tehnološki razvoj v veliko večjem obsegu, kot je bil poprej možen z delovanjem posameznikov, je ista oblika omogočila tudi pridobivanje nezakonitih dobičkov v obsegu, ki ga je skorajda nemogoče doseči, če se deluje zgolj individualno. Zato kaže pritrčiti mnenju, da je prav organizacijska oblika najmočnejše "orožje" kriminalca z belim ovratnikom.

janja in pohabljanja nedolžnih ljudi, uničevanje premoženja, skrajna represija nad narodnostnimi in verskimi manjšinami, zgledno sodelovanje med organiziranim kriminalom in državo, uradno prekupevanje z orožjem (navzlic prepovedi mednarodne skupnosti), vojno dobičkarstvo, trpljenje, stiske in tragedije milijonov ljudi (za kar so v pretežni meri odgovorne ravno nacionalne politične elite) - je nedvomno obžalovanja vreden dokaz pravilnosti spoznanj in domnev kritične kriminologije. Sicer pa imajo radikalni pogledi na zločin že dolgo tradicijo v marksistični teoriji. O zločinah pod pokroviteljstvom zakona je, denimo, govoril že Engels (1979:665-666). S tem je mislil predvsem na dejstvo, da sistem veljavnih zakonskih norm - kot pravni izraz obstoječih produkcijskih razmerij - varuje določene lastninske odnose, ki omogočajo lastnikom produkcijskih sredstev prisvajanje presežne vrednosti in s tem izkoriščanje delovne sile. Milutinović (1985:265-266) v tej zvezi opozarja, da temelji na omenjeni pravni podlagi trajna ekonomska eksploatacija, ki privede cele sloje in množice prebivalstva pod udar družbene bede, bolezni (in kroničnega nezdravja) in osebne degradacije. Takšno stanje je po njegovem mnenju (ki ga deli večina marksističnih piscev) naravna posledica družbenega stanja, v katerem so ljudje, ki so jim bila odvzeta sredstva za proizvodnjo, primorani, da prodajajo svojo delovno silo in sprejemajo na trgu delovne sile neugodne in v marsičem škodljive pogoje, ki so jim vsiljeni. Na ta način ostajajo brez resnične svobode, saj je ta obsojena zgolj na formalne iluzorne oblike, in to celo tedaj, ko mislijo, da so zares svobodni. Vladajoče meščanstvo tako - docela v skladu z zakoni - izvaja dejavnosti, ki so po svoji naravi protidružbene in tako rekoč kriminalne v odnosu do družbe kot take.

- 5 Krisberg (1975:38) denimo poudarja, da je naravnost ironično, da ostajajo storilci nadvse škodljivih dejanj nekaznovani, medtem ko storilce bagatelnih kaznivih dejanj preganjajo v imenu zakonitosti in reda. V tem vidi dokaz, da so zločini privilegiranih članov družbe pravzaprav dovoljeni, kar po njegovem mnenju ne preseneča, saj temelji na njih celoten sistem svobodnega podjetništva.

ŠKODLJIVA DEJANJA MOČNIH IN JAVNO MNENJE

V kriminološki literaturi zelo pogosto naletimo na sodbo, da je odziv javnosti na škodljiva početja nosilcev družbene moči praviloma neustrezen. Na dejstvo, da zbuja tovrstne dejavnosti poslovnežev neznatno moralno ogorčenje v javnosti, je na primer opozoril že ameriški sociolog Ross (1907). Tudi sloviti kriminolog Sutherland (1940:11) meni, da kriminal belega ovratnika cveti ravno zato, ker se mu ne zoperstavlja družbena skupnost v odločni in ogranizirani obliki. Svoja opažanja je združil v teorijo anomalije in teorijo kulturnega (vrednotno-normativnega) konflikta, ki skupaj pojasnjujeta družbeno določenost omenjenega pojava. Prvi razlagalni sklop se nanaša na odsotnost standardov, kodeksov in pravil, ki bi podrobneje urejala dejavnosti poslovnega sveta. Teorija konflikta pa govori o protislovjih in napetostih med vrednotami poslovnega sveta, ki praviloma dokaj enotno podpira "zločine" belih ovratnikov (ali pa jih vsaj ocenjuje kot bistveno manj resne glede na kazniva dejanja, ki jih običajno izvršijo pripadniki nižjih družbenih plasti), in vrednotami politične (družbene) skupnosti, ki je relativno nemočna, nepovezana in često neenotna v obsodbi škodljivih ravnanj nosilcev ekonomske moči. Hagan je obe sestavini Sutherlandove razlage povezal s spoznanji teorije nadzorovanja: "Odsotnost odločnega javnega mnenja o resnosti odklonskega ravnanja pripadnikov zgornjega razreda in krhkost pravil, ki urejajo njihovo moč in privilegije, sta poglavitna razloga, zaradi katerih imajo slednji zapeljivo proste roke, da ravnaajo odklonsko. Če tega ne upoštevamo, prezremo temeljni uvid teorije nadzorovanja" (1987:174). Podobna stališča zasledimo tudi v poročilu *President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice (povzemamo po Cullen, 1987:49)*, ki ugotavlja, da ima javnost indiferentno držo do kriminalitete poslovnežev ali pa celo z naklonjenostjo gleda na odkrite storilce. S tem se strinja tudi Conklin: "Splošno sprejeto je, da je javnost prizanesljiva, brezbržna ali ambivalentna do gospodarskega kriminala" (1977:17).⁶

Po drugi strani pa nekateri kriminologi - na podlagi empiričnih študij - ugotavljajo,⁷ da se stališča javnega mnenja do škodljivih dejavnosti nosilcev moči vendarle počasi spreminjajo. Seveda pa danes (še) ne moremo trditi, da se javnost dejansko zaveda omenjenega problema v vsej njegovi kvalitativni kompleksnosti in v kvantitativnem obsegu. Rečemo lahko edino, da so se zgodile določene spremembe v javnem mnenju, ne pa tudi njegova popolna preobrazba. Treba je namreč razlikovati med vrednotno oceno, da so zakonske kršitve korporacij "resne", in celovitim razumevanjem družbene škode, ki je posledica tovrstnih dejavnosti in ki bi jo lahko, resda zgolj *grosso modo*, razvrstili v tri skupine: (a) ekonomski stroški, ki so posledica finančnih goljufij, omejevanja proste konkurence oziroma zapiranja trga, zavajanja kupcev z neustreznim reklamiranjem ali predstavljanjem blaga (denimo v primeru prodaje nevarnih ali nepreizkušenih izdelkov), kršitev predpisov o varstvu pri delu, utaje davkov, prelaganja stroškov v zvezi z onesnaževanjem narave na celotno družbo itd.; (b) družbeni stroški (v mislih imamo razkroj moralne "substance" družbe, nižjo

6 Za odzive precejšnjega dela javnosti na nezakonita ravnanja poslovnežev je značilno razlikovanje med osebo oziroma storilcem (s katerim često simpatizira ali ga vsaj ne dojema v negativni vrednotno-normativni luči) in ravnanjem (ki ga obsoja). Do omenjenega razločevanja med delujočim in delovanim pride zlasti v primerih, ko se subjekt vrednotenja (lahko) poistoveti s subjektom vrednotenega dejanja. Ljudje se namreč često nagibajo k temu, da dojemajo kot kriminalca (zločinca) tistega, ki krši norme, o katerih menijo, da jih oni sami nikdar ne bi mogli prekršiti. Kriminallec v pravem pomenu je zato lahko - v očeh lojalnega državljana - samo nekdo, ki uteleša "ne-jaz" (Sullivan) nekriminalčevega jaza, se pravi nekdo, s katerim se nekriminallec (pošteno individuum) nikakor ne more poistovetiti, zakaj kriminalčevega ravnanja ne bi mogel izvršiti niti njegov "slabi jaz".

7 Prim. zlasti Meier in Short (1985:393-395), Schranger in Short (1980), Cullen (1982:96-97).

splošno kakovost življenja, zlasti zaradi onesnažene oziroma opustošene narave, krepitev občutij negotovosti, širjenje nezaupanja v ekonomski in politični sistem ipd.); (c) stroški v zvezi s poškodbami zdravja⁸ (telesne poškodbe, smrtni primeri in bolezni, ki so posledica nezdravih delovnih razmer, prodaje nevarnih izdelkov, onesnažene narave ipd.).⁹ Navzlic temu pa se še vedno zdi, da prevladuje, vsekakor zmotno, mnenje, da je kriminaliteta korporacij pretežno ekonomski fenomen, na pa tudi problem, ki, med drugim, zadeva tudi zdravje delavcev, potrošnikov oziroma družbenih članov nasploh. Po Reimanovih (1979:195-197) ocenah, denimo, v ZDA letno umre 100.000 ljudi zaradi industrijskih bolezni, 390.000 ljudi zboli zaradi dela, 14.200 smrtnih primerov gre pripisati "nesrečam" pri delu, posledica 2,2 milijona "nesreč" pri delu pa je "samo" zmanjšana delovna zmožnost. Nader (1973:xiii) v tej zvezi opozarja, da so, gledano iz statističnega zornega kota, nesreče pri delu - kot oblika nasilja - vsaj trikrat bolj resne¹⁰ kakor ulična kriminaliteta. Po drugi strani pa se zdi, da so v javnem mnenju še vedno trdno zakoreninjene tradicionalne predstave, da so za "resnični" problem¹¹ kriminalitete odgovorni predvsem člani "nevarnega razreda", se pra-

8 Problem je videti mnogo bolj resen, če zdravja ne opredelimo kot odsotnost bolezni, ampak kot možnost optimalnega udejanjanja posameznikovih telesnih in duševnih virtualnih moči. Jervis (1978:33-40), denimo, v tej zvezi opozarja, da so v današnjem času bolj kot akutne bolezni nevarne kronične oblike nezdravja. Nekdo, ki je na primer izčrpan, "nervozen" ali preprosto trpi zaradi "živčnih tegob", ni bolan v tradicionalnem pomenu te besede, vendar pa gotovo ni zdrav. Seveda pa je zelo težko določiti jasno mejo med praviimi boleznimi na eni strani in invalidnostjo, skrhanim zdravjem ali nezmožnostjo udejanjanja lastnih potencialov na drugi strani. Nekdo je tako lahko uradno označen kot zdrav, pa se kljub temu ne počuti dobro. Večina zdravstvenih motenj, zaradi katerih trpe člani sodobnega proletariata, se kaže v obliki psihosomatskih motenj, kroničnih obolenj, frustracij, strahov, zaskrbljenosti, občutij stalne negotovosti, apatičnosti ipd. Tovrstne psihične in telesne tegobe se običajno delijo na normalne (ki jih je treba stoično prenašati) in uradno priznane kot bolezenska stanja. Številne nedvomno realne tegobe zdravniški odpravijo kot "nevrovegetativne disfunkcije" ali pa jih razglasijo za neobstoječe, zlasti v primerih, ko so rezultati preiskav "normalni": če nečesa ni mogoče uvrstiti v objektivne znanstvene parametre, potem nima pravice do obstoja. Jervis ob tem poudarja, da so vzroki tovrstnih tegob v pretežni meri družbeni: neugodne delovne razmere, slaba organizacija dela, utesjenost in dolgočasje zrutiniziranega in avtomatiziranega vsakdanjega življenja, brezperspektivni položaj mladostnikov, diskriminacija v šoli (npr. zaradi družbenega, nacionalnega ali regionalnega porekla ipd.), naporno in dolgotrajno heteronomno delo, razsipanje življenjske energije za zadovoljevanje malomeščanskih potreb ipd. Prim. tudi Berlinguer (1973), predvsem tretje poglavje, ki govori o kapitalu kot vzroku telesnega in psihičnega nezdravja delavcev.

9 Naj v tej zvezi navedemo samo nekaj ilustrativnih podatkov. Sicer nepopolni statistični podatki kažejo, da povzročijo nevarni izdelki v Ameriki letno 28.000 smrtnih primerov in 130.000 resnih nesreč (Claybrook, 1984:60). Približna škoda, ki letno nastane v Ameriki zaradi onesnaževanja voda, znaša deset bilijonov dolarjev (Zwick in Bonstock, 1971:33). Približna škoda, ki letno nastane v Ameriki zaradi onesnaževanja zraka, znaša šestnajst bilijonov dolarjev (Nader, 1973:179). Internal Revenue Service ocenjuje, da je letna škoda zaradi neprijavljenih davkov s strani korporacij več kot bilijon dolarjev (Clinard in Yeager, 1978:141).

10 Ameriški National Institute for Occupational Safety and Health (NIOSH) ocenjuje (povzemamo po Cullen, 1987:67), da se letno zgodi vsaj deset milijonov poškodb pri delu, od katerih je vsaj tri milijone "resnih". Približno 6.000 delavcev pri tem izgubi življenje. Nevarne kemikalije in druge strupene snovi na delovnem mestu povzročijo letno 100.000 smrtnih primerov in 390.000 bolezni. Za vse omenjene poškodbe zdravja kajpada ni mogoče kriviti korporacij. Nekatere delovne naloge so pač inherentno nevarne, pa tudi delavci sami so večših neprevidni. Na nekaterih področjih vlada dopušča manjšo stopnjo varnosti pri delu, da bi s tem znižala stroške potrošnikov, povečala učinkovitost korporacij in izboljšala občo vitalnost gospodarstva. Nevarne delovne razmere so zato lahko tudi posledica brezžutne ali celo nemoralne, ne pa nujno nezakonite politike ekonomskih organizacij. Kljub temu pa je velik del - po nekaterih podatkih vsaj 30 odstotkov - poškodb, bolezni in smrtnih primerov posledica kršitev predpisov o varstvu pri delu (Nelkin in Brown, 1984:12-25).

11 Od leta 1930 dalje izdaja FBI statistični pregled, *Uniform Crime Reports*, ki prikazuje obseg kriminalitete in spremembe v njenem gibanju. V letnem poročilu so navedene informacije o osmih vrstah kaznivih dejanj, ki sestavljajo "indeks kriminalitete", kazalec stanja "resne" kriminalitete. Gre za dejanja, značilna predvsem za člane delavskega razreda (kakršna so denimo ropi, posilstva, tatvine, umori ipd.). To zbujata vtis, da je problem kriminalitete v prvi vrsti problem ulične kriminalitete, se pravi *street crime*, ne pa tudi

vi tistih družbenih slojev, iz katerih izvira večina konvencionalnih prestopnikov.

Predstavo, da je idealnotipični hudodelec nekdo, ki izhaja iz najnižjih plasti družbenega stratifikacijskega sistema, krepi tudi dejstvo, da je kaznovalni aparat večinoma usmerjen zoper prestopnike iz vrst delavskega razreda. Takšna usmeritev napeljuje k sklepu, da poštenim in lojalnim državljanom grozi nevarnost "od spodaj", in ne "od zgoraj", se pravi s strani vladajoče elite. Sovražnik delavskega razreda je potemtakem le-temu imanenten: to je poseben "podrazred kriminalcev", zoper katerega je mogoče v vsakem trenutku usmeriti ogorčenje, agresivne impulze in podobna reaktivna čustva, ki so najpogostejše posledica raznovrstnih frustracij. Na podlagi podmene, da kaže najbolj nevaren družbeni segment iskati znotraj delavskega razreda, lahko država - na primer v imenu zagotavljanja reda in zakonitosti - poostri formalni nadzor in policijsko represijo nad potencialno najbolj revolucionarnim (beri: politično nevarnim) delom prebivalstva. Po drugi strani pa država z zapiranjem prestopnikov in njihovim obravnavanjem v posebnih enklavah (rezervatih) na - komajda vidnih - robovih družbe v bistvu onemogoča spoznanje globljih razlogov, ki posameznika vodijo v prestopniško ravnanje. Glede na to, da je kaznovalni aparat usmerjen zvečine¹² zoper kazniva dejanja, značilna za pripadnike nižjih slojev, po eni strani zbuja vtis, da so kazniva dejanja članov vladajočega razreda redkost, po drugi strani pa odvrča pozornost od škodljivih ravnanj pripadnikov močnih družbenih skupin: "Pomanjkljivost kaznovalnega sistema ni zgolj v tem, da nas ne zavaruje pred nevarnostmi, ki so ravno tako velike ali celo večje od tistih, ki jih predstavljajo v kazenskem zakonu opisana kazniva dejanja, marveč tudi v tem, da nas napeljuje k zmotnemu prepričanju, da so edinole zakonsko določena kazniva dejanja nekaj, kar nas zares ogroža in terja zato ustrezen nadzor" (Reiman, 1979:52).

Vse zgoraj omenjene značilnosti odzivanja javnosti na škodljiva ravnanja nosilcev družbene moči je mogoče zaslediti tudi v slovenski družbi oziroma nasploh v družbah, ki se nahajajo v obdobju "tranzicije" (beri: uvajanja zahodne, liberalno-demokratske različice kapitalističnega gospodarskega sistema, in to zvečine ne oziraje se na strahotne in pogosto ireverzibilne družbene stroške). Opaziti je tudi čedalje bolj zaostreno politizacijo v zvezi s tovrstnimi problemi in načini njihovega reševanja: pojav, ki pravzaprav onemogoča učinkovito mobilizacijo družbenega pritiska na državne organe oziroma na poslovni svet kot tak. Ravno zato - pa tudi zavoljo obstoječe konstelacije družbene moči, ki onemogoča udejanjanje kriminalnopolitičnih zamisli - je pričakovati, da problemi, ki so povezani s škodljivim delovanjem nosilcev politične in ekonomske moči, še dolgo ne bodo rešeni. Vendar pa takšna - precej črnogleda - napoved ne odseva samo slovenskih posebnosti. V svojih bistvenih točkah velja tudi za zahodne (razvite) kapitalistične družbe, ki ravno tako - iz podobnih razlogov - še niso našle (oziroma realizirale) učinkovitih kriminalnopolitičnih ukrepov, primernih za omilitve škodljivih reperkusij *crimes of the powerful*.

- ali vsaj ne v tolikšni meri - problem kriminalitete belih ovrtnikov. Omenjeni statistični podatki se poleg tega redno uporabljajo v javnih občilih in v političnih debatah. Izbor ravno navedenih kaznivih dejanj kot kazalcev resnosti problema kriminalitete nedvoumno kaže na globoko zakoreninjene kulturne in ideološke predstave o središčih in izvorih "skrb zbujajočega" (nevarnega) kriminala (Quinney in Wildeman, 1977:17-18).

12 "Zaradi svojega družbenega statusa imajo kriminalci z belim ovrtnikom velik vpliv na odločanje o tem, kaj naj bo prepovedano s kazenskopravno normo in kako naj se uporabljajo določbe, ki se nanašajo na njihove dejavnosti. ... Kriminalci z belim ovrtnikom so relativno imuni pred kazensko obsodbo zaradi razredne pristranosti sodišč in moči svojega razreda, ki lahko vpliva na vsiljevanje prava. Razredna pristranost ni značilna zgolj za današnja sodišča, marveč tudi, in celo v večji meri, za prejšnja sodišča, ki so ustvarila precedense in proceduralna pravila za današnja sodišča" (Sutherland, 1940:7).

TEORETIČNI POGLEDI NA MOŽNOSTI DRUŽBENEGA ODZIVANJA NA BELOVRATNIŠKI KRIMINAL

V kriminološki literaturi najdemo številna, često docela diametralno nasprotna mnenja o tem, kakšen naj bo ustrezen način družbenega odzivanja na "zločine" belih ovratnikov. Clinard in Yeager (1983:352), na primer, priporočata rešitve, ki temeljijo na krepitvi moralne zavesti: ker je nemogoče nadzorovati vsakogar, bi kazalo po njunem mnenju omejevati nezakonite dejavnosti poslovnežev z načrtnim uveljavljanjem etičnih kodeksov poslovanja. Njuni predlogi so naslednji: (a) na ekonomskih šolah bi morali vpeljati obvezen pouk etike; (b) poslovna združenja bi morala oblikovati enotne etične kodekse za vsako industrijsko panogo posebej; (c) vsaka gospodarska organizacija bi si morala prizadevati, da bi moralno vzgajala in razsvetljevala svoje uslužbence. Kritiki (prim. Coleman, 1985:239-240) menijo, da so takšne zamisli naivne. Zato predlagajo: (a) strožje civilno- in kazenskopravne sankcije za nemoralno in nezakonito ravnanje (sankcije bi morale biti vsaj enake nezakonito pridobljenemu profitu, zaželeno pa bi bilo, da bi bile še višje, saj bi le tako odvrčale od kršenja predpisov); (b) javne nagrade za zgledno (moralno) ravnanje; (c) seznanjanje javnosti o dobrem ali slabem delovanju posameznih gospodarskih subjektov, se pravi vplivanje na dvig ali padec njihovega ugleda. Ob tem poudarjajo, da bi bilo treba: (a) organom pregona in nadzorovanja nameniti več sredstev, določiti nove prioritete delovanja in omejiti zunanje pritiske na njihovo delo; (b) pravno in strokovno bolje usposobiti osebe v nadzorovalnih ustanovah; (c) namestiti nadzorovalne agente v gospodarske organizacije (podjetje "povratnik" pa bi bilo dolžno plačati stroške nadzorovalci, ki bi bili podvrženi periodični rotaciji); (d) sankcionirati tiste "zločine" belih ovratnikov, katerih posledica je smrt ali poškodba zdravja, na isti način kot nasilna kazniva dejanja (e) zagotoviti sodelovanje javnosti (zastopnikov javnih interesov) in delavstva v upravnih odborih; (f) selektivno nacionalizirati določene industrijske panoge ali posamezna podjetja itd. Tudi nekateri kritični kriminologi se zavzemajo za to, da bi v polju kriminalne politike odprli "novo fronto" (Box, 1983:71) in uporabili zoper škodljiva ravnanja močnih konvencionalna "orožja" kazenskega prava. Takšna njihova razmišljanja so na prvi pogled nekoliko nenavadna, če pomislimo, da prav radikalni kriminologi običajno ostro nasprotujejo zaporni kazni (in drugim kazenskim sankcijam) kot sredstvu za nadzorovanje ulične kriminalitete. Zato bi pričakovali podobno odklonilno stališče tudi do kazenskoprnega nadzorovanja škodljivih ravnanj bogatih, uglednih in vplivnih članov družbe. Vendar pa številni kriminologi dokazujejo ravno obratno. Geis (1978:278-279), denimo, meni, da je zaporna kazen nadvse primerno sredstvo za zastraševanje poslovnežev, ki jim veliko pomenijo dobro ime, prestiž in visok družbeni status. Poleg tega poudarja, da *noblesse oblige*: kdor prejema večji kos pogače, ima tudi večjo družbeno odgovornost (zlasti v primeri z razpečevalci mamil, uličnimi roparji ali tatovi).

Zdi se, da izhajajo razhajanja v kriminalnopolitičnih zamislih često iz povsem različnih pojmovanj narave beloovratniškega kriminala oziroma njegovih protagonistov - poslovnežev. Množico divergentnih stališč bi lahko v grobem razvrstili v dve skupini.

(1) Številni pisci poudarjajo,¹³ da kaže kršitve predpisov o cenah, o varovanju potrošnikov, o varnosti pri delu ipd., obravnavati povsem drugače kakor konvencionalno kriminaliteto, se pravi kazniva dejanja modrih ovratnikov. Po njihovem mnenju poslovneži (kapitalisti in vodilni upravljalci podjetij) niso "nemoralni pre-

13 Prim. Kegan in Scholz (1984:67-69), Richardson (1983:125-149), Pedrazzi (1991).

računljivci", ampak politično odgovorni državljani, ki včasih resda utegnejo narediti "napako", vendar bolj zaradi organizacijske nesposobnosti, kot pa nemara iz zavestno protipravnih ali celo protidruženih razlogov. Zato so jim v prvi vrsti potrebi ustrezni nasveti, ne pa represivni, kaznovalni ukrepi. Državni organi naj bodo torej usmerjevalci, oblikovalci "razumnih" in "realističnih" standardov (v zvezi z varstvom pri delu, onesnaževanjem okolja, varovanjem potrošnikov ipd.), ne pa "policaji". Dasi ravno nekateri - maloštevilni - beli ovratniki dejansko ravnaajo v slogu nemoralnih pre-računljivcev, pa takšno ravnanje za poslovni svet nikakor ni tipično: takšni odklonski posamezniki so zgolj *bad apples*, izjeme, ki jih ne gre posploševati. Za kršitve upravnopravnih in drugih predpisov so odgovorni drugi - nemalokrat neobvladljivi - dejavniki, ne pa groba ekonomska računica: korporacije namreč žele delovati prvenstveno družbeno odgovorno, ne pa kriminalno. Poleg tega je *mens rea* na tem področju pogosto odsotna, saj imamo opraviti z odklonskimi ravnanji v organizacijskem okviru podjetja. Največkrat gre za *mala prohibita*, za opustitvena dejanja, ki niso vrednotno-normativno konsequalna kazniva dejanja, saj so praviloma moralno problematična in vrednostno ambivalentna.

Številni ekonomisti, zlasti predstavniki tako imenovane *Chicago School*, v tej zvezi dokazujejo, da ima zasledovanje sebičnih interesov na svobodnem trgu za posledico najučinkovitejšo alokacijo druženih (ekonomskih) virov, ob tem pa najbolje zadovoljuje želje posameznika in omogoča svobodo izbire. Upoštevanje sebičnih interesov je zatorej zanesljivejše sredstvo za približevanje zadovoljujočemu družbene-mu redu, kot pa sklicevanje na nejasen in nedoločen pojem družbene odgovornosti: "Če naložimo poslovnežem družbeno odgovornost, ki ne bi bila v tem, da ustvarjajo največje možne profite za delničarje, kako naj oni sami ugotovijo, kakšna je njena vsebina?" (Friedman, 1962:133-134). Ekonomisti, zagovorniki "svobodnega podjetništva", nadalje menijo, da je državno urejanje ekonomskih dejavnosti nevarno in škodljivo, saj utegne spodkopati tržno racionalnost in gospodarsko učinkovitost. Optimalna raven zdravja (delavcev in potrošnikov) in varovanja okolja je dosežena, ko podjetnik določi znesek izdatkov za tovrstne varnostne ukrepe, ki je marginalno manjši od stroškov, ki jih terjajo nesreče pri delu, ekološka škoda, višje zavarovalne premije, urjenje novih delavcev, civilne pravde, upravne sankcije in višje mezde (zaradi nevarnosti dela).

(2) Kritiki teze, da so poslovneži profesionalci, katerih avtoriteta izhaja iz njihove strokovnosti, družbeno odgovorni državljani in člani korporacij, ki posredno ali neposredno služijo obćim interesom družbene skupnosti, nasprotno opisujejo bele ovratnike kot racionalne, amoralne in nesentimentalne družbene subjekte: "Korporacija se je verjetno najbolj približala idealu 'ekonomskega človeka' in 'čistega razuma', bolj kot katerakoli druga oseba ali organizacija. Po eni strani imajo menežerji in direktorji za svoj izrecen in stalen cilj doseganje največjega možnega dobička, po drugi strani pa imajo na voljo raziskovalne, računovodske in knjigovodske oddelke, ki omogočajo relativno natančno opredelitev posledic posameznih poslovnih odločitev. ... korporacija se loteva tistih kriminalnih dejavnosti, ki implicirajo najmanjše tveganje, da bodo odkrite in sankcionirane, in katerih žrtve se po vsej verjetnosti ne bodo upirale" (Sutherland, 1983:236). Navzlic ideološkim zagotovilom o dobronamernosti, patriotizmu in družbeni odgovornosti kapitalističnega podjetja, ostaja potemtakem nesporno dejstvo, da so dejavnosti poslovnežev še vedno omejene s potrebo, da se ustvari dovolj velik profit: dolgoročno kopičenje dobička je tako temeljni cilj korporacije in hkrati *conditio sine qua non* njenega obstoja. Če bi bila zanjo primarna družbena odgovornost, bi to pomenilo, da ignorira razloge svoje eksistence, svojo naravo in obstoječi družbenoekonomski sistem. To seveda ne implicira, da je v interesu

lize, ki jih je opravil *Subcommittee on Antitrust and Monopoly of the U.S. Senate Judiciary Committee*, in ugotovil, da govore vladne ocene škode, nastale zaradi nezakonitega delovanja korporacij, o znesku, ki se giblje med 174 in 231 bilijonov dolarjev letno, kar pomeni, da je tovrstna škoda dvanajst- do petnajstkrat večja od škode, ki je posledica konvencionalnih kaznivih dejanj. Michalowski (1985:325) pa ugotavlja, da je število smrtnih primerov, ki so povezani z delom, šestkrat večje od števila umorov.

Na to, kakšna sta morala in čut za družbeno odgovornost poslovnih, nazorno kažejo tudi aktualna dogajanja v slovenski družbi: pravni kaos (načrtovana anomija) omogoča močnim in privilegiranim družbenim skupinam malone neomejeno izkoriščanje delavcev, ki so zvečine neorganizirani, neenotni, neosveščeni, ideološko indoktrinirani, predvsem pa povsem nemočni in soočeni s stalno in realno grožnjo, da bodo odpuščeni, če bodo delali težave; "divje" - in civilizirano oziroma "evropsko", namreč urejeno s pravili igre, ki si jih vladajoči sami postavljajo -lastninjenje produkcijskih sredstev; finančne malverzacije in špekulacije izrednih razsežnosti; kraja družbenega premoženja; izplačevanje astronomskih dohodkov; korupcije in zlorabe pooblastil; lahkomišelnost in brezobzirno zapravljanje družbenih sredstev; neizpolnjevanje mednarodnih konvencij (na primer v zvezi z varstvom pri delu) ipd. O dramatičnih razsežnostih brezpravja govori tudi okoli deset tisoč vlog (za katerimi stoji 30.000 delavcev), ki jih obravnavajo sodišča, pristojna za delovne spore.

Zamisel o zasebnem podjetju kot družbeno odgovornem subjektu, katerega dejavnost služi dobrobiti celotne skupnosti, korenini v določenih ideoloških prestavah o družbi, ki so v marsičem odraz nekaterih globalnih sprememb v delovanju sodobne kapitalistične družbe. Gre predvsem za naslednje pojave, ki označujejo preobrazbo kapitalističnega sistema v organizirano obliko: (a) povečanje števila velikih podjetij, tako imenovanih stabilnih oligopolov, ki obvladujejo obsežna področja proizvodnega procesa; (b) spremenjena vloga podjetnika, ki je le izjemoma samostojni lastnik podjetja (dasiravno utegne biti denarna vrednost njegovih delnic precejšnja) in samostojni odločevalec (najpogosteje odloča v okviru upravljalске skupine); (c) porast netržnih institucij na javnih in profesionalnih področjih (povečana vloga državne birokracije in napol javnih ustanov, ki se ukvarjajo z družbeno blaginjo); (d) okrepljena vloga sindikata, ki se kolektivno pogaja z delodajalci (Miller, 1976:300-316; Horvat, 1984:23-27). V senci vseh teh premen se je porodila nova predstava o družbi kot organizaciji organizacij. Po tej zamisli tvorijo družbo racionalno koordinirane dejavnosti številnih organizacij, ki po drugi strani usmerjajo in urejajo delovanje svojih članov. Vsaka organizacija sestoji iz funkcionalno specifičnih vlog, ki jih harmonizirajo upravljalске instance, katerih avtoriteta sloni na poklicni usposobljenosti in sposobnosti, ne pa na samovoljni prisili. Posebni selektivni mehanizmi omogočajo, da zasedejo posamezne funkcije najbolj sposobni, izobraženi, izurjeni in preizkušeni kadri: posameznikov dohodek je nato odvisen od vloge, ki jo opravlja v organizaciji oziroma za organizacijo. V luči predstave o organizirani družbi je, nadalje, cilj sleherne posamične organizacije zadovoljevanje družbenih potreb, ne pa ekonomski dobiček; poglavitna naloga vlade pa je sistemska koordinacija delovanja vseh družbenih organizacij.

Zamisel o organizirani družbi, vsaj na prvi pogled, nekoliko spominja na hierarhično urejeno fevdalno družbo, vendar je med njima pomembna razlika: mesto in funkcija posameznika v organizirani družbi sta (oziroma naj bi bila) odvisna od njegove nadarjenosti, izobrazbe in sposobnosti, ne pa od porekla ali običajev. Za razliko od klasične liberalne tržne kapitalistične družbe, izhaja "obče dobro" v organizirani družbi iz racionalne koordinacije različnih - vzajemno povezanih in so-

lize, ki jih je opravil *Subcommittee on Antitrust and Monopoly of the U.S. Senate Judiciary Committee*, in ugotovil, da govore vladne ocene škode, nastale zaradi nezakonitega delovanja korporacij, o znesku, ki se giblje med 174 in 231 bilijonov dolarjev letno, kar pomeni, da je tovrstna škoda dvanajst- do petnajstkrat večja od škode, ki je posledica konvencionalnih kaznivih dejanj. Michalowski (1985:325) pa ugotavlja, da je število smrtnih primerov, ki so povezani z delom, šestkrat večje od števila umorov.

Na to, kakšna sta morala in čut za družbeno odgovornost poslovnih, nazorno kažejo tudi aktualna dogajanja v slovenski družbi: pravni kaos (načrtovana anomija) omogoča močnim in privilegiranim družbenim skupinam malone neomejeno izkoriščanje delavcev, ki so zvečine neorganizirani, neenotni, neosveščeni, ideološko indoktrinirani, predvsem pa povsem nemočni in soočeni s stalno in realno grožnjo, da bodo odpuščeni, če bodo delali težave; "divje" - in civilizirano oziroma "evropsko", namreč urejeno s pravili igre, ki si jih vladajoči sami postavljajo -lastninjenje produkcijskih sredstev; finančne malverzacije in špekulacije izrednih razsežnosti; kraja družbenega premoženja; izplačevanje astronomskih dohodkov; korupcije in zlorabe pooblastil; lahkomiselno in brezobzirno zapravljanje družbenih sredstev; neizpolnjevanje mednarodnih konvencij (na primer v zvezi z varstvom pri delu) ipd. O dramatičnih razsežnostih brezpravja govori tudi okoli dest tisoč vlog (za katerimi stoji 30.000 delavcev), ki jih obravnavajo sodišča, pristojna za delovne spore.

Zamisel o zasebnem podjetju kot družbeno odgovornem subjektu, katerega dejavnost služi dobrobiti celotne skupnosti, korenini v določenih ideoloških prestavah o družbi, ki so v marsičem odraz nekaterih globalnih sprememb v delovanju sodobne kapitalistične družbe. Gre predvsem za naslednje pojave, ki označujejo preobrazbo kapitalističnega sistema v organizirano obliko: (a) povečanje števila velikih podjetij, tako imenovanih stabilnih oligopolov, ki obvladujejo obsežna področja proizvodnega procesa; (b) spremenjena vloga podjetnika, ki je le izjemoma samostojni lastnik podjetja (dasiravno utegne biti denarna vrednost njegovih delnic precejšnja) in samostojni odločevalec (najpogosteje odloča v okviru upravljalске skupine); (c) porast netržnih institucij na javnih in profesionalnih področjih (povečana vloga državne birokracije in napol javnih ustanov, ki se ukvarjajo z družbeno blaginjo); (d) okrepljena vloga sindikata, ki se kolektivno pogaja z delodajalci (Miller, 1976:300-316; Horvat, 1984:23-27). V senci vseh teh premen se je porodila nova predstava o družbi kot organizaciji organizacij. Po tej zamisli tvorijo družbo racionalno koordinirane dejavnosti številnih organizacij, ki po drugi strani usmerjajo in urejajo delovanje svojih članov. Vsaka organizacija sestoji iz funkcionalno specifičnih vlog, ki jih harmonizirajo upravljalске instance, katerih avtoriteta sloni na poklicni usposobljenosti in sposobnosti, ne pa na samovoljni prisili. Posebni selektivni mehanizmi omogočajo, da zasedejo posamezne funkcije najbolj sposobni, izobraženi, izurjeni in preizkušeni kadri: posameznikov dohodek je nato odvisen od vloge, ki jo opravlja v organizaciji oziroma za organizacijo. V luči predstave o organizirani družbi je, nadalje, cilj sleherne posamične organizacije zadovoljevanje družbenih potreb, ne pa ekonomski dobiček; pglavilna naloga vlade pa je sistemska koordinacija delovanja vseh družbenih organizacij.

Zamisel o organizirani družbi, vsaj na prvi pogled, nekoliko spominja na hierarhično urejeno fevdalno družbo, vendar je med njima pomembna razlika: mesto in funkcija posameznika v organizirani družbi sta (oziroma naj bi bila) odvisna od njegove nadarjenosti, izobrazbe in sposobnosti, ne pa od porekla ali običajev. Za razliko od klasične liberalne tržne kapitalistične družbe, izhaja "obče dobro" v organizirani družbi iz racionalne koordinacije različnih - vzajemno povezanih in so-

racionalno preračunljivih subjektov, da sploh ne upoštevajo veljavnih predpisov ali da je sleherna korporacija zmožna pravilno dojeti, kaj je zanje racionalno, in delovati v skladu s takšno interpretacijo. Gre zgolj za to, da narava kapitalističnega načina proizvodnje (in prisvajanja) sili korporacije, da težijo k čim bolj celovitemu nadzoru nad svojim operativnim okoljem, kar nemalokrat vodi v kršitve predpisov, katerih namen je preprečiti, da bi posamezni gospodarski subjekti izrabljali svojo moč v odnosih do potrošnikov, delavcev, okolja, vlade in drugih korporacij.

Zoper tezo o poslovnih kot družbeno odgovornih subjektih in v prid tezi, ki jih opisuje kot nemoralne preračunljivce, so zlasti kritični kriminologi¹⁴ zbrali obilico empiričnih dokazov.¹⁵ Naj na tem mestu - spričo prostorskih omejitev - opozorimo samo na nekatera dejstva, ki govore o stanju varnosti pri delu v Veliki Britaniji (povzemamo po Pearce in Tombs, 1992:86-87). Več kot 600 ljudi umre letno zaradi nesreč, ki so povezane z delovnim procesom, 18.000 ljudi pa utрпи resne telesne poškodbe. V osemdesetih letih je - po daljšem obdobju upadanja - opaziti dramatično povečanje hudih telesnih poškodb v določenih industrijskih sektorjih. Po uradnih podatkih umre zaradi poklicnih bolezni letno 750 ljudi, vendar so te statistike zelo pomanjkljive: sindikati, denimo, opozarjajo, da vsako leto umre 20.000 ljudi zaradi slabega zdravja, ki je posledica neugodnih delovnih razmer. *Royal Commission on Civil Liability* sodi, da izražajo uradni podatki le 20 odstotkov vseh poklicnih bolezni. Inšpekcijske službe ob tem ugotavljajo, da je za tovrstne "nezgode" prvenstveno odgovoren management, in sicer za 75 odstotkov nesreč v kemični industriji, za dve od treh smrti v predelovalni industriji in za 70 odstotkov smrtnih primerov v gradbeništvu. V več kot treh od petih primerov smrtnih nezgod je management kršil predpise, ki jih vsebuje *Health and Safety at Work Act*, sprejet leta 1974.¹⁶ Obstajajo tudi empirični dokazi, da kršitve niso omejene na majhen odstotek podjetij. Carson (1970:10) opozarja, da so inšpektorji v slehernem od 200 podjetij, ki so jih obiskali, odkrili vsaj dve kršitvi predpisov o varstvu pri delu. Povprečno število kršitev na posamezno podjetje je bilo 19. Le neznatno število kršitev je bilo sankcionirano. O izredno velikem obsegu škode, ki nastane zaradi škodljivih dejavnosti nosilcev ekonomske moči, poročajo tudi ameriški kritični kriminologi.¹⁷ Kramer (1984:19) je na primer preučil ana-

14 Med prvimi pisci, ki so razkrinkali škodljive, brezobzirne in nemoralne dejavnosti poslovnih, so bili *muckrakers* (T. Roosevelt), ameriški novinarji, ki so v čustveno prizadetem in dramatičnem slogu opisovali družbeno bedo, ki so jo izzvala industrijska podjetja v svoji lakomni gonji za profitom. *Muckrakers* so pisali o zločinih poslovnih in skorumpiranih politikov v začetku tega stoletja, v tako imenovani progresivni dobi. V njihovih razmišljanjih o tovrstnih pojavih je zlahka opaziti značilno liberalno stališče: bogati so pokvarjeni (zato je treba biti do njih previden), revni pa so nevarni (zato se jih je treba bati). Med akademskimi pisci, ki so med prvimi opozarjali na škodljivo početje nosilcev družbene moči, velja omeniti predvsem Veblena (1922:237), ki je primerjal poslovneže s tipičnim prestopnikom. Ob imata namreč po njegovem mnenju skupno lastnost: brezskrupulozno izrabljata dobrine in ljudi za svoje lastne (sebične) cilje in se ne ozirata na čustva in želje drugih, ob tem pa ju ne zanimajo bolj oddaljene posledice njihovih dejanj.

15 Tovrstne dokaze najdemo seveda tudi drugod. Mills, ki je med prvimi podrobno preučil vpliv vojaško-industrijske elite na ameriško družbo, na primer takole komentira moralo posameznikov na vodilnih družbenih položajih: "Izredno velika nemoralnost je splošna značilnost ameriške elite: splošno sprejemanje te nemoralnosti pa je bistvena značilnost množične družbe" (1959:343). Pisec v tej zvezi poudarja, da imajo premožni in vplivni izbranci v gospodarskih in političnih ustanovah enormno moč, ki jo lahko uporabljajo ali zlorabljajo, ne da bi si morali v ta namen zagotoviti moralni konsenz med podrejenimi.

16 Kot argument zoper tezo o brezobzirnosti korporacij do zdravja delavcev se običajno navaja trditev, da so podjetja praviloma zainteresirana, da ne ubijajo in pohabljajo svojih delavcev. To nedvomno drži, a le v določeni meri. Res je namreč, da so nezgode pri delu povezane s številnimi dodatnimi stroški, toda okvare zdravja, ki se pojavijo šele po 20 ali 30 letih dela, ne stanejo veliko: delavci so tedaj že dosegli svoj storilnostni višek.

17 Kar zadeva stanje v Kanadi, Hinch (1985:192) opozarja, da je verjetnost izgube življenja zaradi poklicne bolezni ali nesreče pri delu osemkrat večja od verjetnosti izgube življenja zaradi umora. Kljub temu pa je

men je krepiti konkurenco, preprečevati nastajanje monopolov, onemogočati dogovorno določanje cen in ta na način zadrževati cene na najnižji možni ravni: ameriška zvezna komisija za trgovino na primer sodi, da bi imelo dosledno spoštovanje omenjenih predpisov za posledico zmanjšanje cen za petindvajset odstotkov. Poleg ekonomskih prednosti bi lahko država dosegla tudi pomemben ideološki učinek: z nepri- zanesljivo zoperstavitvijo nezakonitim dejavnostim korporacij bi se v javnosti lažje predstavljala kot legitimna zastopnica običajnih družbenih interesov, se pravi kot nevtralna politična sila, ki je dvignjena nad množico partikularnih interesov. Kljub temu pa je dejansko stanje vendarle drugačno: proračunska sredstva za pregon korporacij so zelo omejena, kazenski postopki so redki, kazni pa blage. Barnettova raz- laga nedoslednega vsiljevanja protitrustovskih norm se opira na O'Connorjevo teorijo, po kateri mora kapitalistična država opravljati dve temeljni funkciji: (a) pospeševati akumulacijo kapitala v zasebni sferi; (b) ideološko opravičevati ukrepe, ki jih spre- jema, da bi bila kos prvi nalogi. Barnett meni, da bi dosledno vsiljevanje omenjenih predpisov resno ogrozilo zagotavljanje trajne akumulacije kapitala: vlada se boji, da bi z razbitjem monopolov oslabilo delovanje gospodarstva, zato se pregona korpo- racijskega kriminala loteva v rokavicah. Takšna razlaga torej ne implicira, da kapi- talisti, posredno ali neposredno, upravljajo s kaznovalnim aparatom in mu na ta način vsiljujejo *do-nothing* kriminalno in kaznovalno politiko. Ravno tako ne implicira, da so nadzorovalni organi zavestno in namerno pristranski do mogočnih korporacij ali da slednje po neformalnih poteh pritiskajo nanje. Temeljni poudarek Barnettovih raz- mišljanj je zgolj v tem, da bi imela dosledna uporaba veljavnih predpisov pogubne ekonomske posledice, česar si ne more privoščiti nobena vlada, ki ni pripravljena prelomiti s kapitalizmom. Po drugi strani pa avtor ne pozablja na organizacijski vidik. Organi pregona imajo namreč omejena proračunska sredstva, hkrati pa se od njih zahteva, da zagotavljajo visoke stopnje obsodilnih sodb, kar je najlažje doseči s preganjanjem konvencionalnih kaznivih dejanj.

Navzlic prepričljivim dokazom, ki govorijo o nemoralnosti in hladni prera- čunljivosti poslovnih, se je treba vendarle zavedati, da so "zločini" belih ovratnikov družbeni problem. Družbeni problem pa ni zgolj nujen nasledek določenih pravnih značilnosti ljudi ali njihovih osebnih odločitev, marveč je v svojem bistvu določen z objektivnimi družbenimi razmerami. Zato ga je treba reševati s spreminjanjem danih družbenih in ekonomskih odnosov, ne pa samo s pozivi "problematičnim" posamez- nikom, naj spremeni svoj način razmišljanja in delovanja, ali nemara z njih kazno- vanjem. Pri vrednotenju krivde, na primer za poškodbe zdravja, ki so povezane z delovnim procesom, in za kronično nezdravje delavcev, se potemtakem ne smemo ujeti v past individualiziranja (ali patologiziranja) družbenih problemov in vso odgo- vornost pripisati upravljalcem, zdravnikom (običajno nevednim razmišljanja o druž- beno-sistemskih vzrokih bolezni) in državnim uradnikom. Bistvo problema je v kapitalistični organizaciji produkcije, utemeljene na akumulaciji profita, ne pa na za- dovoljevanju človekovih in družbenih potreb. Upoštevati je namreč treba, da izhaja precejšnje število poklicnih bolezni iz zatiranja enega razreda s strani drugega: last- niki produkcijskih sredstev in upravitelji podjetij žele izveči kar največ presežnega dela iz kupljene delovne sile. Izboljšave delovnih razmer, boljše vzdrževanje opreme, bolj človeška organizacija dela, zmanjšanje delovnega časa ipd. bi zmanjšali profitne stopnje oziroma "zdravje" podjetja in gospodarstva nasploh, zato kapitalizem raje žrtvuje zdravje proletarcev.

Vidimo torej, da v kriminološki teoriji ne manjka predlogov, kako se zoperstaviti škodljivim dejavnostim nosilcev politične in ekonomske moči. Številni med njimi so teoretično dobro utemeljeni in razčlenjeni. Vendar pa je vprašljivo, ali so uresničljivi brez temeljitih sprememb v družbeni strukturi, namreč v obstoječem kapitalističnem gospodarskem sistemu in v dani konstelaciji porazdelitve ekonomske, politične in ideološke moči. Očitno je beloovratniški kriminal tesno povezan z dominantnimi družbenimi normami, vrednotami in institucijami, na primer z individualistično, konformistično in konzumistično kulturo, z glorificiranjem *American way of life*, z ideologijo "svobodnega" tekmovanja na "prostem" trgu, s poudarjanjem individualnega uspeha itd. Kapitalistični sistem spodbuja beloovratniško kriminaliteto še na vrsto drugih načinov. Naj omenimo samo nekatere: (a) gospodarstvo, ki je utemeljeno na trošenju, je primorano ustvarjati vedno nove in nove potrebe, denimo z zavajajočim reklamiranjem in vsiljivimi metodami prodaje; (b) glede na to, da je sla po profitu osrednje gibalno poslovneževega delovanja, se pogosto zgodi, da se v te namen zateče k nedovoljenim sredstvom, na primer k podkupovanju državnih uradnikov, vplivnih politikov (zlasti v tujini) in novinarjev, k industrijskemu vohunstvu, kršitvam predpisov o določanju cen, utajevanju davkov ipd.; (c) narava sodobne korporacije, za katero so značilni: izredna velikost organizacije (kar vodi v drobljenje osebne odgovornosti, težave pri nadzorovanju ipd.), birokratska struktura, brezosebnost (kar slabi občutek lojalnosti do institucije, zlasti v primeru nezadovoljstva s plačo, delovnimi razmerami ali samim delom) in racionalno odločanje; (d) precejšnja razširjenost odnosov (zlasti v svetu trgovine), ki temelje na zaupanju in kreditiranju itd.

Kakorkoli že, navzlic argumentom, ki govorijo o ireduktibilnem odnosu med logiko kapitalističnega gospodarstva in kriminalom belih ovratnikov, se vseeno vsiljuje vprašanje, ali bi zares radikalne družbene preмене dokončno odpravile tovrstne škodljive pojave ali pa bi jih zgolj predrugačile. Ravno zato pa se je treba zavedati, da kapitalistična družba ni problematična v prvi vrsti zato, ker - ob precejšnji stopnji konvencionalne kriminalitete - generira kriminal belih ovratnikov in druge škodljive dejavnosti nosilcev družbene moči. Problematična je zaradi pojavov, ki so docela normalni, in torej nikakor ne odklonski, in ki jih niti ne bi mogli opisati s pojmom kaznivo dejanje ali, če hočete, zločin. Kapitalistična družba, ki je nastala - kot je več kot nazorno opisal in razložil Marx (1986:650-691) v svojem epohalnem delu - z brezobzirnim in povsem odkritim nasiljem, je problematična zaradi mnogovrstnih oblik strukturnega nasilja, ki so, gledano v celoti, neprimerno hujše od vseh kaznivih dejanj, tako tistih, ki jih store revni in nemočni, kakor onih, za katere so odgovorni premožni nosilci moči. Najbolj pogubna oblika strukturnega nasilja pa je prav gotovo HETERONOMNO DELO, saj posamezniku, prodajalcu svoje delovne sile, ireverzibilno jemlje - dan za dnem, leto za letom - njegove najbolj dragocene dobrine, namreč čas (v katerem bi lahko avtonomno upravljal s svojim telesom in opravili), življenjsko energijo in zdravje: sodobni proletarec je še vedno, in to navzlic malone neverjetnemu razvoju naravoslovne znanosti in izrednemu tehničnemu napredku ter navzlic ogromnim delovnim kapacitetam človeštva (med katerimi sta tudi armada strukturno brezposelnih in še večja skupina tistih zaposlenih, ki opravljajo družbeno docela nekoristna, nepotrebna ali celo škodljiva dela), primoran večino svojega življenja (časa) - psihološko zasužnjen, nenehno upravljan in nadziran, ekonomsko nesvoboden in navajen na hierarhijo - žrtvovati, v tem ali onem delovnem taborišču, za opravljanje dolgočasnih, poneumljajočih, enoličnih, utrujajočih in ponižujočih opravil. Večina časa je namenjena delu: izobraževanju za delo, iskanju dela,

pripravi na delo, odhajanju na delo, vračanju z dela, počivanju od dela in, kajpak, delu samemu (organiziranemu glede na merila profitnosti), dasiravno bi po mnenju nekaterih teoretikov že dvajset odstotkov dela, pravično porazdeljenega med vse člane družbe, zadostilo našim osnovnim potrebam po hrani, obleki in bivališču ter zagotovilo slehernemu članu družbe temeljne potrebščine in življenjsko udobje (Black, 1987:144; Russell, 1985:103).

Če je torej DELO, in ne toliko modro- ali beloovratniški kriminal, tisto, kar omejuje svobodo proletarca (beri: osebe, ki se je primorana prodajati, prostituirati, podrediti logiki kapitala, da bi preživljala sebe in svoje bližnje), izčrpuje njegove življenjske sile, kviri zdravje in mu povsem brezpotrebno ukrade večino njegovega časa, potem je videti ključno "kriminalnopolitično" priporočilo na dlani: najnevarnejši sovražnik delavskega razreda niso niti konvencionalni kriminalci (tatovi, vlomilci, posiljevalci ipd.), niti beloovratniški kriminalci, niti navidez pošteni kapitalisti, ampak heteronomno delo kot tako. Na to najpogubnejšo obliko nasilja je zatorej mogoče odgovoriti le z dejavnim, organiziranim, množičnim, načrtovanim in kolektivnim zavračanjem dela: z bojem proti delu oziroma za njegovo skrčenje na najmanjšo možno mero (na primer tri ali štiri ure dnevno).

LITERATURA

- American Friends Service Committee (AFSC) Working Party: *Struggle for Justice*. Hill and Wang, New York 1971.
- Barnett, H.: *Wealth, Crime and Capital Accumulation*. Contemporary Crises, 1979, št. 3.
- Bequai, A.: *White-Collar Crime: A 20th-Century Crisis*. Lexington Books, Lexington 1978.
- Berlinguer, G.: *Medicina e politica*. De Donato, Bari 1973.
- Black, B.: *Ukinitev dela*. V: B. Black, G. Tome (ed.): *Pozdravi iz Babilona*. KRT, Ljubljana 1987.
- Box, S.: *Power, Crime and Mystification*. Tavistock, London 1983.
- Burgess, E.W.: *Comment on Hartung - White Collar Offences in the Wholesale Meat Industry in Detroit*. American Sociological Review, 1950, št. 56.
- Carson, W.G.: *White-Collar Crime and the Enforcement of Factory Legislation*. British Journal of Criminology, 1970, št. 10.
- Claybrook, J.: *Retreat from Safety: Reagan's Attack on America's Safety*. Pantheon Books, New York 1984.
- Clinard, M.B., Yeager, P.C.: *Corporate Crime: Issues in Research*. Criminology, 1978, št. 16.
- Coleman, J.W.: *The Criminal Elite*. St. Martin's Press, New York 1985.
- Conklin, J.: *Illegal but not Criminal: Business Crime in America*. Prentice Hall, Englewood Cliffs 1977.
- Cullen, F.T.: *Corporate Crime Under Attack*. Anderson, Cincinnati 1987.
- Cullen, F.T.: *The Seriousness of Crime Revisited: Have Attitudes Toward White-Collar Crime Changed?*. Criminology, 1982, št. 20.
- Engels, F.: *Položaj delavskega razreda v Angliji*. MEID, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.
- Frank, N., Lombness, M.: *Controlling Corporate Illegality*. Anderson, Cincinnati 1988.
- Friedman, M.: *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press, Chicago 1962.
- Geis, G.: *White Collar Crime: The Heavy Electrical Equipment Antitrust Cases of 1961*. V: M.D. Ermann, R.J. Lundman (ed.), *Corporate and Governmental Deviance*. Oxford University Press, New York 1978.
- Geis, G.: *Detering Corporate Crime*. V: M.D. Ermann, R.J. Lundman (ed.): *Corporate and Governmental Deviance*. Oxford University Press, New York 1978.
- Goff, C.H., Reasons, C.E.: *Corporate Crime in Canada*. Prentice-Hall, Scarborough 1978.
- Green, M.J.: *The Closed Enterprise System*. Grossman, New York 1972.
- Hagan, J.: *Modern Criminology: Crime, Criminal Behavior and its Control*. McGraw-Hill, New York 1987.
- Hinch, R.: *Marxist Criminology in the 1970s: Clarifying the Clutter*. V: T. Fleming (ed.): *The New Criminologies in Canada*. Oxford University Press, Toronto 1985.
- Horvat, B.: *Politička ekonomija socializma*, Globus, Zagreb 1984.
- Jervis, G.: *Kritički priručnik psihiatrije*. Stvarnost, Zagreb 1978.
- Kagan, R., Scholz, J.: *The Criminology of the Corporation and Regulatory Enforcement Strategies*. V: K. Hawkins, J. Thomas (ed.): *Enforcing Regulation*. Kluwer-Nijoff, Boston 1984.

- Kramer, R.: *Corporate Criminality: The Development of an Idea*. V: E. Hochstedler (ed.), *Corporations as Criminals*. Sage, Beverly Hills 1984.
- Krisberg, B.: *Power and Privilege: Toward a New Criminology*. Prentice Hall, Englewood Cliffs 1975.
- Marx, K.: *Kapital*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1986.
- Meier, R.F., Short, J.F.: *Crime as Hazard: Perceptions of Risk and Seriousness*. *Criminology*, 1985, št. 23.
- Michalowski, R.J.: *Order, Law, and Crime: An Introduction to Criminology*. Random House, New York 1985.
- Miller, D.: *Social Justice*. Clarendon Press, Oxford 1976.
- Mills, C.W.: *The Power Elite*. Oxford University press, New York 1959.
- Milutinović, M.: *Kriminologija. Savremena administracija*, Beograd 1985.
- Nader, R.: *Introduction*. V: J.A. Page (ed.): *Bitter Wages*. Grossman, New York 1973.
- Nader, R.: *Compulsory Consumption*. V: R. Nader (ed.): *The Consumer and Corporate Accountability*. Harcourt Brace Jovanovich, New York 1973.
- Nelkin, D., Brown, M.S.: *Workers at Risk: Voices from the Workplace*. University of Chicago Press, Chicago 1984.
- Pearce, F., Tombs, S.: *Realism and Corporate Crime*. V: R. Matthews, J. Young (ed.): *Issues in Realist Criminology*. Sage, London 1992.
- Požarnik, H.: *Alternative*. KRT, Ljubljana 1985.
- Reiman, J.H.: *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Class, and Criminal Justice*. Wiley, New York 1979.
- Reis, A.J.: *Organizational Deviance*. V: M.D. Ermann, R.J. Lundman (ed.): *Corporate and Governmental Deviance*. Oxford University Press, New York 1978.
- Richardson, G.: *Policing Pollution*. Clarendon, Oxford 1983.
- Ross, E.A.: *Sin and Society: An Analysis and Its Alternatives in Progressive America*. Harper and Row, New York 1907.
- Russell, B.: *Brezdelju v čast*. V: *Boj proti delu*. KRT, Ljubljana 1985.
- Schranger, L.S., Short, J.F.: *How Serious a Crime? Perceptions of Organizational and Common Crimes*. V: G. Geis, E. Stotland (ed.): *White-Collar Crime: Theory and Research*. Sage, Beverly Hills 1980.
- Sutherland, E.H.: *White-Collar Criminality*. *American Sociological Review*, 1940, št. 5.
- Sutherland, E.H.: *Is "White-Collar Crime" Crime?*. *American Sociological Review*, 1945, št. 5.
- Sutherland, E.H.: *White Collar Crime*. Rinehart & Winston, New York 1949.
- Sutherland, E.H.: *White Collar Crime: The Uncut Version*. Yale University Press, New Haven 1983.
- Tappan, P.: *Who is the Criminal?*. V: G. Geis, R.F. Meier (ed.): *White-Collar Crime*. The Free Press, New York 1977.
- Veblen, T.: *Theory of the Leisure Class*. Macmillan, London 1922.
- Wildeman, J., Quinney, R.: *The Problem of Crime: A Critical Introduction to Criminology*. Harper and Row, New York 1977.